

СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ В КОНТЕКСТІ ЛАТИНОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ XII СТОЛІТТЯ

Анотація. Слово о полку Ігоревім має чимало точок дотику із латиномовною літературою Західної Європи XII ст., особливо з двома найпопулярнішими її жанрами – лицарським романом і дидактичною поемою. Частково це може бути проявом типологічної близькості, частково – наслідком знайомства на Русі з подібними творами.

Ключові слова: Слово о полку Ігоревім, лицарський роман, дидактична поема, контекст літературний.

Аннотация. Слово о полку Игореве имеет немало точек соприкосновения с латиноязычной литературой Западной Европы XII в., особенно с двумя наиболее популярными ее жанрами – рыцарским романом и дидактической поэмой. Частично это может быть проявлением типологической близости, частично – следствием знакомства на Руси с подобными произведениями.

Ключевые слова: Слово о полку Игореве, рыцарский роман, дидактическая поэма, контекст литературный.

Summary. There are many common points between The Song of Igor's Folk and latin's texts of West European literature XII c., Somewhere this are typological common, somewhere – fact of knowledge

Key words: The Song of Igor's Folk, poem, context.

Коли Слово о полку Ігоревім було щойно відкрите для науки, воно сприймалося і тлумачилося перш за все у контексті пісень Оссіана, які врешті-решт виявилися не автентичними середньовічними текстами, а містифікацією XVIII ст. Відтак давньоруська поема співставлялася з багатьма творами XIX і XX ст., але значно менше із європейськими літературами XII ст. Хоча відзначені першодслідниками перегуки Слова з Оссіаном аж ніяк не свідчать на користь пізнього автора-фальсифікатора, який нібито орієнтувався на Дж.Макферсона. Ні, це якраз свідчення автентичності Слова, його вписаності у тодішній європейський літературний контекст, оскільки західні літератури того часу орієнтувалися (яку і пізніше Дж.Макферсон) на кельтську міфо-поетичну традицію і розвивали її в нових культурно-історичних умовах.

Культурний ренесанс Європи XII ст. – поняття дуже дискусійне [Горнунг Б. Существовал ли “ренесанс XII века”? // Историко-филологические исследования. – М., 1967. – С.272-282]. Чи не найбільш зважено підійшов до цього питання А.Михайлов: “Навіть противники подібного ренесансу не можуть заперечувати, що XII ст. за своїми культурними результатами різко відрізняється від XI ст.: воно і незрівнянно багатше, і безперечно різноманітніше. Десятки імен, сотні творів чисельні нові літературні жанри, відсутні раніше – все це принесло XII століття. Воно не було “революційним”, “переломним” тощо, воно було просто повнокровним і багатим, щедрим на літературні знахідки, наукові пошуки, архітектурні дерзання” [Кретьен де Труа. Эрек и Энида. Клижес. – М.: Наука, 1980. – С.430-431]. Додамо, що те ж саме стосується і давньоруської культури XII ст. Інша справа, що дійшло звідти до наших днів фатально мало. Наприклад, те ж Слово о полку Ігоревім, яке виглядає підозріло самотньо, якось поза контекс-

том. Але це не є якоюсь прикрою особливістю саме Русі, якимось свідченням її відсталості і бідності порівняно з Заходом. Справа в тому, що і від західної літератури XII ст. до нас дійшло до прикраси мало.

Наприклад, твір Гальфрида Монмутського “Життя Мерліна” зберігся в одному-єдиному списку XIII ст. (зараз у Британському музеї) і вперше був опублікований ще пізніше, ніж Слово, у 1830 р., хоча “Історія бритів” того ж автора відома за 200 списками XII-XV ст. і опублікували її ще 1508 р. [Гальфрид Монмутський. История бриттов. Жизнь Мерлина. – М.: Наука, 1984. – С.228, 261]. “Роман про Трістана” Беруля зберігся в одному списку XIII ст., до того ж дефектному – без початку і кінця (нині у Паризькій національній бібліотеці), а опублікований 1823 р. [Легенда о Тристане и Изольде. – М.: Наука, 1976. – С.706]. Те ж саме стосується анонімної поеми “Тристан-юродивий” (нині у бібліотеці Берна), опублікована 1835 р. [Легенда о Тристане и Изольде. – М.: Наука, 1976. – С.711]. Так що в цьому плані Слово є, навпаки, типовим, а не винятковим. Якщо Повесть врем'яних літ і нас збереглася приблизно у 250 списках (як “Історія бритів”), то типологічно співставне з лицарським романом Слово – точнісінько, як і вони, в одному примірнику.

Вирішальний вплив на західні літератури XII ст. справила доба хрестових походів. Якраз між Першим (1096-1099) і Другим (1147-1149) походами західне суспільство здійснило стрімку еволюцію. У другому поході брало участі чимало дам коронованих учасників, а відтак жонглери, співці та інші майстри розважати. Однією з найвидатніших учасниць походу була дружина французького короля Людовика VII Ал'єнора Аквитанська, онучка знаменитого трубадура Гільйома і сама покровителька мистецтв. Вважається, що саме перші два хрестові походи і знайомство з Візанті-

сю дало поштовх західним письменникам до створення романів, присвячених, з одного боку античній тематиці (це “Роман про Фіви”, “Роман про Енея” та інші), а з іншого боку, присвячені кельтській старовині – циклу про короля Артура і Круглий Стіл [Кретъен де Труа. Эрек и Энида. Клижес. – М.: Наука, 1980. – С.463-464]. Власне, лицарський роман мав три основні напрямки – крім артурового, ще античний і візантійський. Центральним твором лицарського роману античної тематики була “Олександрія”, яка стала широко відомою на Русі, принаймні у XIII ст., коли укладався Галицько-Волинський літопис, а, можливо, і на століття раніше.

Тим більше це справедливо щодо лицарського роману візантійської тематики. Адже контакти Русі з Візантією були значно глибші, ніж у католицького Заходу. Певним аналогом до західного циклу про рицарів Круглого Столу стають наші білини про багатирів Володимира Красне Сонечко. Іншим проявом цієї лінії стало Слово о полку Ігоревім.

Базовим твором для циклу про короля Артура стала “Історія бритів” Гальфрида Монмутського, написана у 1130-х роках. Запозичені звідти сюжети далі розцвічували десятки авторів, які через Польщу і Угорщину досить швидко могли ставати відомими і на Русі – звичайно, не для широкого загалу, а для інтелектуальної еліти. Власне, стосується це не тільки лицарського роману, а й другого за популярністю жанру у латиномовній літературі XII ст. – дидактичної поеми. Непрямим свідченням цього є Слово о полку, в якому зустрічаємо чимало перегуків із тогочасними західними авторами.

Як відомо, Слово починається полемічними роздумами з приводу того, як саме слід писати – чи “старими словами трудних повесній”, чи “по билинах сего времени”. Точнісінько так розквіт латинської культури XII ст. позначився бурхливим конфліктом літературних поколінь. Йосиф із Екстера у вступі до свого епосу “Про Троянську війну” (1:15-23) уміщує гострий випад молоді проти старших поетів. А старші висловлюють свою незгоду з молодими у “Дзеркалі дурнів” Нігела Вірекера. Додаткові дані про цей конфлікт містяться у пролозі до поеми “Анти-Клавдіан” Алана Лілльського. Після 1170 р. латиномовні поети поділилися на два ворожі угруповання. Одні були гуманістично налаштовані прибічники античної класики, інші називали себе *moderni*. Вони сформували віртуозний стиль, який ґрунтувався на обізнаності з діалектикою, тому модерні вважали, що перевершують “старих”. Сам Алан відкидав модерністську манеру творчості і схилився до класики.

У Слові чергуються віршовані фрагменти із прозою. Теж саме було характерно для тогочасної західної літератури. Поет і автор трактату з риторики і поетики Бернард Сильвестріс з Тура написав між 1145 і 1153 р. поему “Про Всесвіт”, в якій чергуються проза і метричні вірші. У поемі у стро-

гому порядку описані херувими і серафими, нижчі ангельські чини, непорушні зірки, сузір’я, зодіакальні знаки та планети – все це займає понад 50 двовіршів. Опис Землі теж подано у формі поетичного каталогу. Названо 24 гори, тварин перелічено у міру зменшення розмірів. Детально мовиться про річки біблійного й античного світів. Відтак перелічено різні дерева.

Найліричніший уривок Слова – це Плач Ярославни. Його традиційно розглядають перш за все у фольклорному контексті. Але не менш широким є і тогочасний західноєвропейський контекст, що, в свою чергу, спирається на багату античну традицію. Споконвіку звернення до природних стихій мало релігійне значення. В Іліаді поруч з молитвами до богів герої звертаються також до землі, небес і рік. В Есхіловім “Прометей закутім” герой закликає ефір, вітри, ріки, море, землю і сонце, щоб вони були свідками страждань титана. У Софокла Аякс теж звертається до моря, його берегів і скель, до світла, рідної землі, її джерел і потоків – зі словами прощання. Причому у Софокла ці стихії вже не виступають як боги, а саме як природні об’єкти. У Біона смерть Адоніса оплакують також різні стихії. У латинській поезії постійні звернення до природи здійснював Стацій. У пізньоантичній поезії, зокрема у Немезіана, всю природу уособлювали чотири стихії. Своєрідну рецепцію цієї традиції зберегли євангельські тексти. Під час смерті Ісуса Христа земля потряслася і розкололася скелі (Матфій, 27:51), темрява вкрила усю землю (Марк, 15:33), сонце потьмарилося (Лука 23:45). А у Псалтирі (96:11) стихії, навпаки, радіють: “Хай небо радіє і хай веселиться земля, нехай гримить море й усе, що в нім, нехай поле радіє та все, що на ньому. Нехай заспівають тоді всі дерева лісні...”

Смерть маркграфа Еріха Фріульського мали оплакувати дев’ять міст і дев’ять рік. А у Плачі Йотсальда на смерть Оділона з Клюні оплакування здійснює буквально цілий всесвіт:

*Плачте, о люди, народи, і небеса, і зорі,
Хай пільма поглине осяяну сонцем дорогою,
І світлі місяця роги хай згаснуть назавжди,
Хай над небіжчиком світ увесь зарідає.
Зараз землю, і море, і гори, й ліси я попрошу,
Всіх двоногих, і чотириногих, і плазунів я зворушу.*

Точнісінько так Золоте слово Святослава з його переліком понад десятка князів має доволі близькі паралелі у західних лицарських романах. Наприклад, в романі “Ерек і Еніда” Кретъена де Труа міститься каталог 50 рицарів Круглого Столу [Кретъен де Труа. Эрек и Энида. Клижес. – М.: Наука, 1980. – С.56-57].

Слово позначене своєрідною поетикою світу наживоріт. Святослав жаліється, що “времена наниче ся обратиша”. Ігор пересідає із золотого сідла у сідло кощієве. Багато персонажів поводить себе не так, як мали би, а всупереч нормі. Ту же саму

поетику спостерігаємо у тогочасній латиномовній літературі.

Теодульф кепкував з бездарних придворних поетів Карла Великого: “Що ж мають чинити лебеді, якщо круки за них співають?” Він же скаржився, що “порядок речей змінився на протилежний. Орфей пильнуватиме овець, тоді як Тітір розкошуватиме при дворі”.

1185 р., коли Ігор ішов на половців, у далекому монастирі Гранмон біля Ліможа сталася сварка між духовенством і мирянами. Цій події було присвячено вірша “Carmina Vulgata”, де конфлікт постає як один з багатьох проявів “світу навиворіт”, де худоба говорить, волів запрягають позаду воза, капітель стає місцем для п’єдесталу, а неосвічений блазень робиться пріором. У “Дзеркалі дурнів” Нігела Вірекера (перед 1180 р.) мовиться, що сучасність перевернула з ніг на голову всю минувшину. Близько 1183 р. Алан у своєму “Анти-Клавдії” описує “перелісок Фортуни”, в якому наймогутнішими деревами є карликові, а уночі замість солов’я співають жайворонки.

Одним з найвидатніших західних поетів XII ст. був Алан Лілльський (1128-1202). Найвідоміший його твір “Анти-Клавдіан” написано 1182 або 1183 р.

У “Кліжесі” Крет’єна де Труа пес утікає від зайця, риба чатує на бобра, а баран вистежує вовка. Ось як це звучить у російському перекладі

*Когда девица нагнала
Такого страху на рубаку,
Выходит, гончую собаку
Зайчонок может затравить,*

*А горлица бобров ловить,
Орлов пугает голубица,
Страшит крестьянина телица,
Кирка пугает мужика,
Боятся соколы чирка,
Пугает ястреба цыплёнок,
За волком гонится козлёнок,
Олень медведя задерёт:
Вселенная наоборот [Крет’єн де Труа. Эрек и Энида. Клижес. – М.: Наука, 1980. – С.326].*

І нарешті, дуже дискусійне питання про нібито принципову анонімність давньоруської та й взагалі середньовічної літератури. Звернення до літератури латино мовної показує, що це швидше науковий міф, аніж факт. Видатний німецький філолог Е.Курціус пише: “У XII ст. жодного прикладу замовчування імені я не знайшов. Якраз навпаки! Виразно й однозначно засуджував таку практику один чернець” [С.588]. мова про кльонійця Петра з Пуатьє, який писав 1140 р. у по святному листі до абата Петра Велебного: “Якби кого обурювало, що насмілююся згадувати своє ім’я на посланих Вам книжках, то нехай він знає, що це не моя вигадка, а на побажання Ваше... Так само чинили, як відомо мені, чимало людей випробуваної покори зі своїми різноманітними творіннями”. Особливо це стосувалося історичних творів. З-поміж 128 історичних праць німецького середньовіччя, написаних між 600 і 1400 р. не було жодної анонімної [Там само. – С.589]. Отож, пошуки імені автора в самому тексті Слова не такі безпідставні, як може здатися на перший погляд.

Література

1. Гальфрид Монмутский. История бриттов. Жизнь Мерлина. – М.: Наука, 1984. – 286 с.
2. Горнунг Б. Существовал ли “ренесанс XII века”?// Историко-филологические исследования. – М., 1967. – С.272-282
3. Крет’єн де Труа. Эрек и Энида. Клижес. – М.: Наука, 1980. – 510 с.
4. Курціус Е. Європейська література і латинське середньовіччя. – Львів: Літопис, 2007. – 749 с.
5. Легенда о Тристане и Изольде. – М.: Наука, 1976. – 735 с.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2011